

KÁCSOR ZOLTÁN

A cserepoveci hadifogolytábor Tragédia-előadása*

*Egyszer valaki azt mondja: bajtársak, ne csináljunk színházat?
Azonnal mindenki színházat akart csinálni.
Örkény István¹*

1946. június 26-án a cserepoveci fogolytábor magyar csoportja ünnepi előadásra készült. Hónapok lelkes és fárasztó munkája után, magyar nyelven mutattuk be Madách: Az ember tragédiája c. drámai költeményét. Így kezdi Hajnal Ernő tanár, színész² egyik, 1972-ben, Szabó Józsefnek írt levelét,³ melyben egy irodalomtörténeti és színháztörténeti kuriózumról számol be. Az esetet Szabó József evangélikus püspök, Madách-kutató, a győri Madách-gyűjtemény alapítója⁴ évekig tartó kutatómunkával göngyöli fel, melyet a különös Tragédia-előadás után napra pontosan 30 évvel később

---

* 2016. december 9. és 2017. január 22. között a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum a Madách-gyűjteményt „A gép forog, az alkotó pihen.” Harminc éve hunyt el Szabó József Madách-gyűjtő című időszaki kiállításán mutatja be főépületében, az Esterházy-palotában, melynek részeként a tanulmányban ismertett cserepoveci Tragédia-előadás fontosabb dokumentumai is láthatók lesznek. A kiállítás megnyitója december 8-án 17 órától lesz. A tervek szerint a kiállítást 2017 első felében Nógrád megyében több helyen, elsőként a balassagyarmati Palóc Múzeumban is bemutatják. (A szerk.)

¹ *Azt meséld el, Pista!* (Mácsai Pál): <https://www.youtube.com/watch?v=OvIVoF7wrX8>.

² *Polgári iskolai tanár vagyok. Tanulmányaim mellett Rózsashegyi Kálmán színész-képző iskoláját is elvégeztem. Egy évi hánykolódás után Pécsre kerültem, és ott működtem 1959-ig. 1933-ban miniszteri engedéllyel szavaló és beszédművészeti iskolát nyitottam, és ebből a tárgyból több előadást tartottam Pesten is. A pécsi egyetem meghívására, lektorként, hosszú időn át tanítottam a beszéd művészetét. Közben, mint előadóművész önálló estjeimmel szerepeltem, és a Pécsi Nemzeti Színház felkérésére – mint vendég – eljátszottam a Sasfiók, Hamlet és a Per Gynt címszerepeit is. Így lett életem egyik fele a színház, és a művésznevelés. Madách remekműve diákkorom óta szinte a bibliám volt, melyet mindenüvé magammal vittem, fogságba is együtt kerültünk.* Részlet Hajnal Ernő Szabó Józsefhez írt leveléből, 1972. április 7., Budapest, Lsz.: RMA 105-2016.

³ Hajnal Ernő levele, 1972. április 21., Lsz.: RMA 109-2016.

⁴ Szabó József munkásságáról és a Madách-gyűjteményről bővebben lásd: Kácsor Zoltán: Dr. Szabó József Püspök Madách-gyűjteménye, In: *XXIII. Madách Szimpózium*, Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Balassagyarmat, 2016, 20–29.

*Dr. Szabó József (1902–1986)
Madách-kutató, a győri Madách-gyűjtemény
alapítója, evangélikus püspök*

egy cikkben a közönség elé is tár.⁵ E publikáció tudomásom szerint a legutolsó közlés a történekről, ám nem a legelső: az esetről több korábbi cikk is beszámol, melyeket a püspök úr is ismert. Szabó József cikke mind közül a leghosszabb és legrészletesebb, mégis kijelenthető, hogy helyhiány miatt⁶ még neki sem állt módjában a győri múzeum birtokában⁷ található dokumentumok teljes bemutatása. Tanulmányom most, amikor a cserepoveci Tragédia-előadás 70 éves jubileumához érkezett, ennek pótlására hivatott.

„Arra van Cerepovec⁸...”

A különleges előadásról először a *Képes Hét* számol be 1947. január 25-én, *Madách, magyarul – az Északi tenger partján* címmel. Szabó József mégsem ebből az írásból szerez róla tudomást, a fentebb már említett, 1976-os, *Kisalföld* megyei napilapban megjelent cikkét ugyanis a következőképpen kezdi: *Kora hajnali órán suhant velünk a moszkvai expressz Leningrád felé. Beszélgetés közben szovjet barátom hirtelen kimutatott az ablakon: »Arra van Cerepovec...«.* Láthatta képemen, hogy ez a név nekem keveset mond, mert izgalmas sztoriba kezdett. Sajnos Szabó József nem említi, pontosan mikor történt

*A cserepoveci Tragédia-
előadás rendezőkönyve*

⁵ Szabó József: Rendhagyó színház — Madách Cerepovecben, *Kisalföld*, 1976. június 26.. 9.

⁶ *Most végre időt tudtam szakítani arr (sic!), hogy magam írjam meg végre, az összegyűjtött dokumentumok alapján, a páratlan eseményt. Ezt természetesen csak egy napilap szűkös keretében tehettem. Szerettem volna több eredeti levél — elsősorban az Ön levelei valamelyikének — fontosabb részletét közölni, de csak két tárgyi dokumentum képe jöhetett.* Részlet Szabó József Hajnal Ernőhöz írt leveléből, 1976. június 29., Győr, Lsz.: RMA 117-2016.

⁷ A győri Xántus János Múzeum jogutódja a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum.

⁸ Cerepovec városának nevét néhány dokumentum Cerepovecként jegyzi.

mindez, a rendelkezésünkre álló dokumentumok pedig ellentmondanak egymásnak. A *Dolgozók Lapja* 1958-as adattal szolgál,⁹ míg az *Élet és Irodalom* erről írt cikke az 1970-es évek elejére utal.¹⁰ Az ellentmondás feloldására szerencsére segítségemre volt a püspök úr lánya, *Szabó Márta*, aki pontosan emlékezett apja 1958-as szovjet útjára, melyen egy egyházi küldöttséggel vett részt. Ugyanakkor valószínűsítette azt is, hogy apja az 1970-es években is járt a Szovjetunióban. Azért kell elfogadnunk, hogy ez utóbbi utazás is biztosan megtörtént, mert a győri múzeum birtokában található Szabó József-levelezés alapján a püspök úr az *Élet és Irodalom* cikkének megjelenése előtt látta a kéziratot, és javította az esetleges hibákat.¹¹ Így tehát a különleges eseményről 1958-ban hallhatott először, az 1970-es évek elején pedig, egy másik utazás alkalmával juthatott arra az elhatározásra, hogy a történetet feltárja. Minderre abból is következtethetünk, hogy Szabó József 1972 márciusában kapta meg *Czenner Mihálytól*¹² a cserepoveci Tragédia-előadás Luciferének, Hajnal Ernőnek és Ádámjának, *Turgonyi Pálnak*¹³ a levelezési címét. A kutatómunka során kilenc, az előadáson részt vett túlélőt sikerült azonosítania és a felbecsülhetetlen adatokkal szolgáló levelezés mellett egyéb forrásértékű dokumentumokat szereznie. Ezek: *Az ember tragédiája* előadás rendezőkönyve,¹⁴ az egyiptomi szín rajzolt szín-

⁹ ...1958-ban Leningrádban jártam – emlékszik vissza Szabó József irodalomtörténész, a Madách-gyűjtemény kezelője. – *A vonatban a tolmácsom megkérdezte tőlem, hallottam-e a cserepoveci hadifogoly-táborról, ahol több ezer, – köztük hatszáz magyar, – hadifogoly élt.* Maróti Zsuzsa: A sisak konzervdobozból, a paróka kukoricahajból készült... *Dolgozók Lapja*, 1976. október 19., Lsz.: RMA 91-2016.

¹⁰ *Dr. Szabó József, aki Balassagyarmaton Madách-emlékeket gyűjt, s akinek gyűjteményéből a közelmúltban Madách emlékkiállítás rendezett a Palóc Múzeum, szovjetunióbeli látogatásából nemrég hazatérve kapcsolatot keresett az egykori cserepoveci előadás szervezőivel, szereplőivel: így történt, hogy ma már birtokában vannak a levelek, beszámolók a Tragédiának erről az előadásáról.* Sáfrán Györgyi: *Az ember tragédiája – fogolytáborban, Élet és Irodalom*, 1973. február 3. 6., Lsz.: RMA 94-2016.

¹¹ *Köszönöm 1972. december 8-i kedves levelét és gazdag tartalmát, a cserepoveci cikket. Nem lehet az más, mint a lehető legjobb. Csupán egy-két megjegyzésem lenne hozzá; engedje meg hogy ezeket a hét végén küldhessem el: fontos, sürgős, kétnapos út előtt állok. Megjegyzéseim amúgy is lényegtelenek.* Részlet Szabó József Sáfrán Györgyinek írt leveléből, 1972. december 11., Balassagyarmat, Lsz.: RMA 147-2016.

¹² Czenner Mihály (1917. október 28. — 2001. december 3.) színháztörténész levele Szabó Józsefhez, 1972. március 15., Budapest, Lsz.: RMA 102-2016.

¹³ Turgonyi Pál (1919. április 17. — 2008. április 20.), színész.

¹⁴ *Az ember tragédiája*, Lsz.: RMT 211.

padképe,¹⁵ egy igazolás Frau Germantól,¹⁶ a fogolytábor politikai vezetőjétől, miszerint az esemény megtörtént, és egy gyógyszeres doboz hátlapja, melyre nézői véleményeket jegyeztek fel a darabról.¹⁷

A fogság nem majális

Szabó Józsefnek tehát a túlélőkkel folytatott levelezés előtt csupán a már említett saját közvetett élménye és a *Képes Hét* cikke állt rendelkezésére, mely így számol be az 1946. június 26-i események előzményéről: *Színhely: az északi tenger közelében fekvő Cerepovec, egy 10.000 lakosú városka. A város életéhez néhány hónapja szervesen hozzátartozik a 437-es számú hadifogolytábor. Lakói a legkülönbözőbb nemzetekhez tartozó katonák és magyar munkaszolgálatosok. Mintegy 12.000 hadifoglyot helyeztek itt el az oroszok. (...) A tábor belső életében az orosz parancsnokság igyekezett mindazt a könnyítést meghonosítani, ami – a testi jóléten túl – kulturális szempontból fontos. A magyar hadifogolycsoport kulturális vezető szerepe tavaly májusban kezdődött, amikor az orosz parancsnokság művészeti pályázatot hirdetett kiállítás formájában. Hat művészeti csoportot állított fel a parancsnokság és egy versenyszerű kiállításon résztvehetett (sic!) minden nemzet hadifogoly művésze. Az oroszok szép díjakat ajánlottak fel. A pályázat meghirdetésétől kezdve az egész fogolytábor lázasan készülődött a kiállításra. A verseny eredménye hatalmas magyar sikert hozott. A hat művészi csoportban ugyanis két első, egy második és három harmadik díjat magyar hadifogoly művészek nyertek. Az építészeti díj nyertese egy szegedi mérnök lett, aki gyufaszáלבól háromméteres vasúti hidat konstruált, olyan tökéleteset, hogy művét a legközelebbi nagy moszkvai technikai kiállításon is bemutatják. A grafikai díjat Takács Lajos festőművész¹⁸ nyerte.*

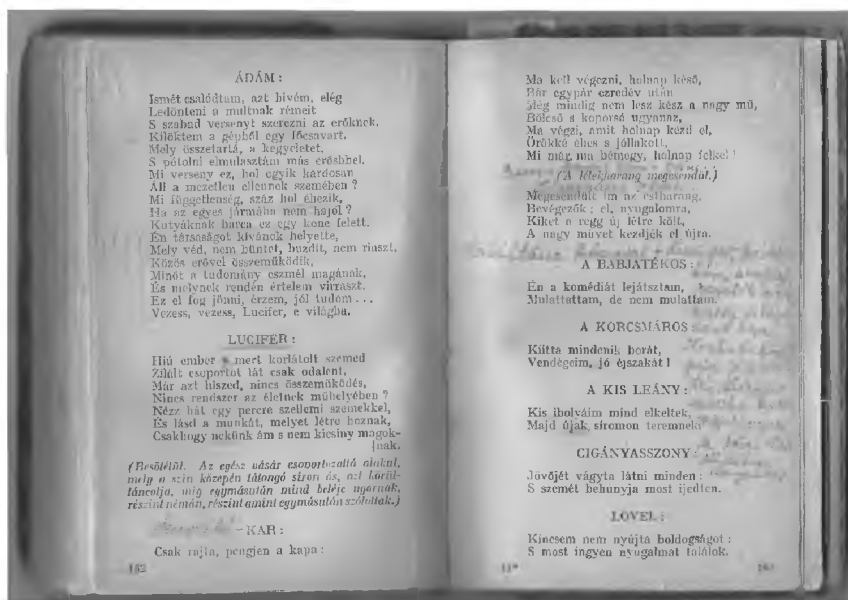
¹⁵ A színpadkép (Lsz.: RMA 88-2016) ... *Fehérkúti Bálint eredeti skicce.* – Idézet Turgonyi Pál Szabó Józsefhez írt leveléből, 1976. április előtt, Lsz.: RMA 121-2016. Turgonyi Pál beszámol arról is, hogy a kép nem a „nagy előadás” színpadképét ábrázolja, hanem egy 1946 januárjában előadott darabot, mely kizárólag *Az ember tragédiája* egyiptomi színéből, kísérletképpen készült. Turgonyi hozzáteszi: *A játéknak nagy sikere volt, és ez adta az ötletet a Tragédia megrendezéséhez.*

¹⁶ Lsz.: RMA 89-2016.

¹⁷ Lsz.: RMA 90-2016.

¹⁸ Dr. Varga László Szabó Józsefnek írt levelében Nemes-Takách Lajos festőművész néven említi és az előadás fontos közreműködőjeként beszél róla: *Festőművészek, köztük Nemes-Takách Lajos, kezdték meg a díszletek tervezését.* 1974. január 13., Komárom, Lsz.: RMA 143-2016. A díszletek kapcsán Turgonyi Pál is megemlékezik róla Szabó Józsefhez 1972. április 11-én írt levelében: ... *barátunk egy festőművész, ha jól emlékszem, Takácsnak hívták...* Lsz.: RMA 120-2016.

A cikk persze több helyen kiegészítésre szorul. Több tárgyi tévedése mellett (pl. Cserepovecet egy „északi tenger közelében fekvő” városnak írja le, miközben a Cserepovechez legközelebb fekvő tengerparti város, Szentpétervár, több mint 500 km-re található onnan északnyugatra), nem ír a táborban élt magyar hadifoglyok számáról sem. Ezt egyébként majdnem minden forrás egyöntetűen 600 főben állapítja meg.¹⁹ A cikk nem ír továbbá arról sem – az akkori politikai-társadalmi helyzetből adódóan —, hogy a foglyok milyen jellegű munkát végeztek, és persze a fogolytábor általános hangulatát korántsem a cikkben fellelhető lelkesedés jellemezte. Hogy tisztában lássunk, utóbbiak érzékeltetésére álljon itt két idézet Szabó József levelezéséből: *Cserepovec városban volt a hadifogolytáborunk. Ez a város Moszkvától északra fekszik. A táborban többségükben német hadifoglyok voltak, de feltalálható volt szinte minden nemzetiség. A magyar foglyok kö-*

A cserepoveci Tragédia-előadás rendezőkönyve

¹⁹ A lapok közül 600 magyar hadifoglyról ír a *Dolgozók Lapja* (1976. október 19.), az *Élet és Irodalom* (1973. február 3.) és a *Kisalföld* is (1976. június 26.), melynek Szabó József volt az írója. Ezen kívül Halmai Ferenc, a tábor helyettes politikai megbízottja is 600 főt említ beszámolójában, ennek csupán Hajnal Ernő 300 fős adata mond ellent.

zött sok volt a tiszt. A munka főként fakitermelésből, vasúti rakodásból, hajókirakásból állott. Az élet a lehető legsivárabb volt. Igazi fogolyélet.²⁰ A fogság – ezt a kérdést valószínű tetszik ismerni – nem volt majális. Megtört testű és összeroppant lelkű emberekben kellett tartani a lelket azoknak, akik erre erőt éreztek magukban. Nehéz fizikai munkát végeztünk, és munka után a szabadidő (kevés volt) kitöltéséről kellett gondoskodnunk. Minden vasárnap műsoros délutánt tartottunk, mert az volt a cél, hogy a fogolytársak legnagyobb és örök problémáját, a hazatérés kínzó gyötrelmét, hacsak rövid időre is, más irányba tereljük. Így narkotizáltunk és narkotizálódtunk.²¹

A *Képes Hét* 1947-es írását hiányosságai ellenére is az egyik legfontosabb forrásként kell megjelölnünk, hiszen mindössze (szinte napra pontosan) hét hónappal az előadás után íródott, ezt követően a történet évtizedekig feledésbe is merült. (A következő e témában megszólaló írás az 1973-as *Élet és Irodalom* cikke). Részben ebből következik, hogy olyan információkkal szolgál, melyeket sehol máshol nem találunk meg ilyen részletesen.

És „felmorajlott a nézőtér”

Szabó József első leveleivel a két főszereplőt, Hajnal Ernőt és Turgonyi Pált keresi meg: *A Képes Hét* 1947. január 25-i számában. »Madách magyarul az északi tenger partján« címen érdekes cikk jelent meg arról, hogy Cerepovec hadifogoly táborában annakidején előadták *Az ember tragédiáját* és pedig egyszer a fogolytáborban, négyszer pedig Cerepovec városában.²² A két színésznek küldött levél szinte teljesen azonos, ám Szabó József a cikk alapján Turgonyi Pált hitte a színdarab rendezőjének és a rendezőpéldány tulajdonosának, így ezekre vonatkozó kérdéseit neki tette fel. A válaszlevelekből azonban hamar tisztázódott, hogy Turgonyi Pál, aki a tábor egyetlen magyar hivatásos színészeként működött közre, Ádám eljátszásán kívül „csupán”

Sertő Károly Ernő,
Éva alakításának fényképe

²⁰ Dr. Varga László jogtanácsos levele Szabó Józsefhez, 1974. január 13., Komárom. Lsz.: RMA 143-2016.

²¹ Hajnal Ernő levele Szabó Józsefhez, 1972. április 7., Budapest, Lsz.: RMA 105-2016.

²² Szabó József Hajnal Ernőhöz (Lsz.: RMA 104-2016) és Turgonyi Pálhoz írt levele (Lsz.: RMA 119-2016), kelt: 1972. április 5., Balassagyarmat.

maszkmesterként segédkezett, az előadás szervezője, rendezője és a rendezőpéldány tulajdonosa Hajnal Ernő volt. Hajnal Ernő elévülhetetlen érdemeiről a későbbi levelezés során többen is beszámolnak. Álljon itt a legmeggyőzőbb részlet *Sértő Károly Ernő, Éva* alakítójának képeslapjáról:²³ *Talán annyit szabad legyen megjegyznem, hogy Hajnal Ernő volt a lélek, a szív, a fáradhatatlanság. Nemcsak rendező, Lucifer, hanem az előadás mindenese. Nélküle nincs előadás! Tisztelem, becsülöm a többiek segítségét is, de sportnyelven szólva nincsenek Ernővel egy súlycsoportban.* E beszámoló igazáról tanúskodnak a levelezés statisztikái is: Szabó Józsefnek összesen hét, az előadáson részt vett szemtanúval sikerült felvennie levélben a kapcsolatot. Ezek közül Hajnal Ernővel 13, Turgonyi Pállal 4, Sértő Károly Ernővel 4, *Dr. Halász Imrével*²⁴ 3, Györffy Józseffel 3, *Derzsi Jánossal* 5, *Dr. Varga Lászlóval* pedig 3 levelet váltott. Fontos leszögezni továbbá, hogy a korábban felsorolt tárgyi és dokumentációs emlékeket is mind Hajnal Ernő őrizte évtizedekig, mielőtt Szabó Józsefnek átadta volna őket. A fentiekből világosan látszik, ha hiteles képet akarunk kapni a táborban folyó „színházi munkáról”, mindenekelőtt Hajnal Ernőt kell „meghallgatnunk”. Az alábbiakban az eseményeket legrészletesebben leíró, Szabó Józsefnek küldött beszámolóját csaknem teljes egészében idézem:

A Tragédia előadását hosszú munka előzte meg. Irodalmi ismeretterjesztő előadásokat tartottak az arra illetékesek, melynek során részletesen ismertették és elemezték Madách drámai költeményét. A színházról általában, a rendezés művészetéről és a Tragédia színrehozatalával kapcsolatos kérdésekről én tartottam előadást.

Szerencsés adottság volt, hogy a magyar csoportban, színházi szempontból nézve »szakemberek« közösségét tudtuk megszervezni. Fehérkúti Bálint festőművész, kiváló díszlettervezőnek bizonyult. A kivitelezésnél egyenrangú segítőtársa volt Derzsy János (sic!) tanár, festőművész, aki a kellékek elkészítésének is irányítója volt.

Györffy József rendező, jelenleg gyártásvezető, a színpadi maszkok elkészítését végezte, valamint a jelmezek tervezésében segédkezett. Farkas Pál pesti szabász a jelmezek tervezését végezte. Benedek Kálmán és Khell Zoltán zenetanárok a kísérő zenét állították össze, szervezték a zenekart, korrepetáltak és zenei ismeretterjesztőket tartottak. Dr. Halász Imre, Halmi László (sic!)²⁵ és Tűz Tamás költő (családi nevére nem emlékszünk²⁶) az irodalmi előadásokat szervezték és tartották.

²³ Sértő Károly Ernő pécsi tanár Szabó Józsefhez írt képeslapja, 1976. augusztus 16., Pécs, Lsz.: RMA 130-2016.

²⁴ Dr. Halász Imre a cserepoveci hadifogolytábor magyar politikai megbízottja, hazatérése után az Országos Pedagógiai Könyvtár Dokumentációs Osztályának vezetője, tudományos főmunkatársa.

²⁵ Halmi Ferenc a cserepoveci hadifogolytábor magyar politikai helyettes megbízottja, hazatérése után a SZÖVOSZ Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának főelőadója.

A nagy előadás egyes szakaszai előtt német és orosz nyelven ismertetni kellett a cselekményt, valamint a rendezői elgondolásokat. Ezt a munkát Dr. Halász Imre és Halmai Ferenc végezték, a szöveget is ők írták. A tábor politikai vezetősége, a magyar politikai vezetők információja és tervszerű felvilágosító tevékenysége következményeként, teljes mértékben támogatta kulturpolitikai elgondolásunkat. Az egész tábor politikai irányítója Frau German volt, aki bécsi emigrációsként került a SZU-ba és emelkedett egyre magasabbra, mint politikai vezető. German asszony szinte őrangyala volt a magyar együttesnek, és segítsége nélkül nem tudtuk volna elképzeléseinket megvalósítani.

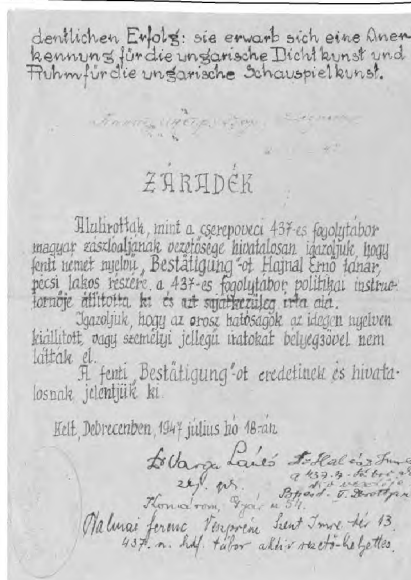
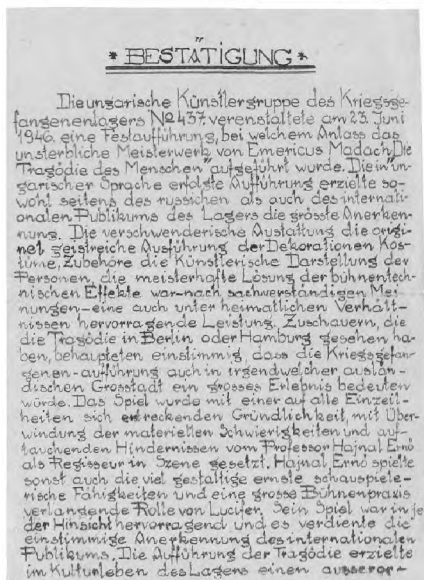
Mikor a terv kész volt, a szereplők kiválogatása következett. Turgonyi Pál színész predesztinálva volt Ádám szerepére. Lucifert magam vállaltam, Éva szerepére az akkor kb. 18 éves Sértő Ernő pécsi diákot választottam. A többi szereplő kiválasztása volt a nehéz, de a zömében munkás és földműves foglalkozású emberek lelkesedése, akaratereje és a szerepek megtanulása is gondot okozott, mert nagy papírhiány volt, így sok szereplővel memorizálni kellett a szöveget. A próbákat munka után sokszor éjjelig tartottuk. Mindenki akart, és nemzeti ügynek tekintette a vállalkozást.

Ezalatt a műszaki vezérkar is dolgozott. A díszleteket, mint említettem, Fehérkúti Bálint tervezte, ő és Derzsi András (sic!) valamint Györffy József vitelezte ki. A speciálisan keskeny lepedőket összevarrták, és körfüggönnyel készítették. A függöny közepén nyitható volt (mint a térképet, hátra felé fel lehetett csavarni) és a nyitott részen, a színpad mélységében, megvilágítva, tökéletes távlati hatással jelentek meg a színt jelző betétdíszletek.

A körfüggöny egyik oldala »levegő háttér« volt, másik oldalán a két stilizált fa volt látható. A színpad magassága kb. 32/2 m volt, így a horizont függöny elhelyezése nagy gondnak bizonyult. Végül is a mennyezetbe kampós szegeket vertünk (a szegeket is a fogolytársak készítették, valamint a karikákat is) és a karikázott függönnyt a mennyezeten rögzítettük. A függöny fordítása már súlyánál fogva is nagy nehézségbe ütközött, de egy percen belül sikerült a fordítást megoldanunk, mert minden mozzanat végrehajtását begyakorolt emberek »hivatástudattal« végezték. Ez a fegyelem vonatkozik a művészi és technikai munkára egyaránt, de ez a fegyelem valóban önként vállalt fegyelem volt. A körfüggöny nyílásában, távlati képben jelentek meg az egyes színeket jelző díszletek. Egyiptomnál a gúla, Athénnél az Akropolis, és így tovább. A körfüggöny alapzata is jelzést kapott: homok, kő, megtört oszlopalj stb. Ezt az ún. »zoknit« egyes megoldással pillanatok alatt akasztották a körfüggönyre.

---

²⁶ Tűz Tamás, született Makkó Lajos (Győr, 1916. április 18. – Hamilton, Kanada, 1992. április 7.) költő, író, katolikus pap.

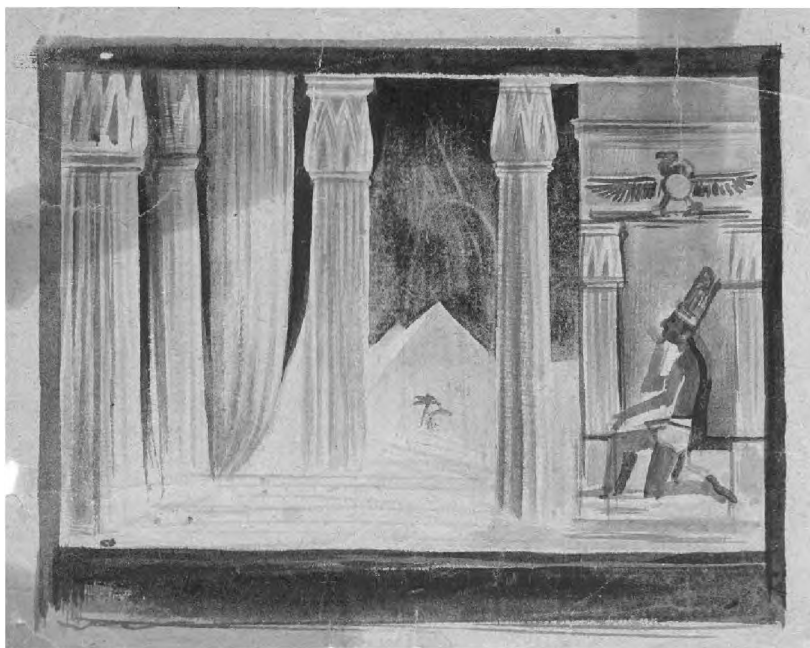
Frau Germannak az eseményekről szóló igazolása

A díszletek festését (festék hiányában) korom, növényi anyagok, gyógyszerfélések és a legkülönbözőbb anyagokból szedték össze a szakemberek. Valóban ragyogó, és az adott körülmények között megkapó és meglepő színpadképek alakultak ki.

A jelmezek tervezését Farkas Pál, kivitelezését az ő és Derzsi (sic!) János művész-tanár irányításával végezték. Az angyalok két összevarrt lepedő ruhát kaptak, melybe a keskenyméretű váncosokat varrták a nyitott részével a hálóingszerű ruhába; a zárt részét egyik oldalon felnyitották, és azon dugták ki kezüket az »angyalkák«. (Többben csak közelharc után voltak hajlandók bajuszukat levágtatni.) Homlokukra aranyabroncsot, derekukra arany láncot kaptak. A szárnyakat, gótikus kiképzésben dobozokból készítették. Altalában minden kellék konzervdobozból vagy papírdobozból készült.

Lucifer kosztümje: korommal feketére festett trikónadrág, egy véletlenül talált fekete glott ing vállaiiban stilizált kiképzéssel és egyéb híján piros vászonból készült palást. A mennyi (sic!) színben csipőből induló groteszk csillag fölfelé sugárzó csóvával (fénylő konzervdobozból) a paradicsomi színben mellén flutterből készült kígyó, az egyiptomi színben mellén hieroglifákkal stb. jelezte a színváltozásokat. Ádám kosztümje könnyebben megoldható volt. Az athéni színben mint Miltiades mozdítható sisakrostéllyal és olyan katonai pompával jelent meg, hogy felmorajlott a nézőtér. A kosztümöket plédéből, pokrócokból és a legkülönbözőbb anyagokból állították össze a tervezők, de hazai viszonylatban is remekeltek volna.

Mint említettem, konzervdobozok adták a kellékek fémanyagát, ezüst és arany színben csillogva. A mennyei képhöz 3 angyal templomi füstölőt tartott a kezében, a füstölők teteje lánccon felhúzható volt, és ténylegesen füstölt is.

*A Tragédia-előadás egyiptomi színeinek színpadképe
(Fehérkúti Bálint eredeti skicce)*

A hajakat, főképp Éva parókáit közönséges kötélkócból készítették el, tökéletes illúziót nyújtva a színpadon.

A tábor magyar legénysége minden szabadidejében dolgozott. Nehézkézű munkás és paraszt emberek ötvösművészeti remekeket készítettek.

Természetesen a leírást sokáig lehetne folytatnom, de talán így is elképzelhető az a csodálatos kollektív munka, mely 27 év távlatából nézve és azt utólag is értékelve valóban megható és megrendítő volt.

A maszkokat Györffy József és Turgonyi Pál készítették, ill. festették a szereplőknek. A világítás agregátoros energiaforrásból táplálkozott, és a világító testek és reflektorok (színes változatban) fenti leleményességgel, szinte tökéletesen megoldották a fényhatásokat.

A zenét a fentebb említett zenetanárok állították össze, és a magyar, valamint a nemzetközi társaságból alakult zenekar játszotta; csodálatos volt.

Az előadás propagálását a szovjet parancsnokság végezte. Magyar, orosz és német nyelvű rajzolt, festett grafikai remekek hirdették a rendkívüli eseményt, melynek sikere az előadászerű főpróbákon már előrelátható

„Kis határon nagy eszmék”

volt. Természetesen (sajnos) ezekből nem maradt meg semmi, mert nem is gondoltunk arra, hogy az megmenthető legyen.

Amikor a Tragédia előadására készültünk csupán az a szempont vezetett bennünket, hogy a magyar tábor lakóit foglalkoztassuk, szórakoztassuk és részükre valami átlagon felüli irodalmi-színházi élményt biztosítsunk. Az ismeretterjesztő eredményen és a foglalkoztatáson, a szabadidő okos felhasználásán kívül az eredmény a következőkben mérhető le.

Magyar vonatkozásban olyan emberek ismerték meg Madách remekét, akik arról addig nem hallottak, esetleg talán nem is hallottak volna. Nemzetközi viszonylatban pedig több ezren szereztek tudomást a magyar irodalom remekéről, és talán nem szerénytelenség, ha azt mondom, hogy a látotakból következtethettek az itthoni színházkultúrára és az iskolán kívüli népművelés lehetőségeire.

Mégegyszer (sic!) összefoglalom a munkában vezetőszerpet (sic!) vivők névsorát: Az ismeretterjesztő munka és a nemzetközi propaganda szervezői: Dr. Halász Imre és Halmai Ferenc, a magyar zászlóalj politikai vezetői voltak. Díszlettervező: Fehérkúti Bálint. Jelmeztervező: Farkas Pál. Kivitelezők: Derzsi János és Györffy József. Kellékkervező: Derzsi János. Maszkmester: Györffy József és Turgonyi Pál. Zenei szerkesztők: Benedek Kálmán és Khell Zoltán. Német nyelvű előadásokat tartotta: Tüz Tamás...

Producer-manager-e voltam a »Tragédia« produkciónak

Ha valaki csupán egyetlen, szemtanút idéző dokumentumból szeretne képet kapni az 1946-os cserepoveci hadifogolytábor Tragédia-előadásának eseményeiről, kétség nem fér hozzá, hogy a fenti Hajnal Ernő-beszámolót kell kézbe vennie. Mindenről azonban ez az írás sem tudósíthat. Nem tudnánk képet alkotni az események egészéről, ha megfelelkeznének néhány fontosabb közreműködő véleményéről, akikkel Szabó József levelezett, és akik ismeretei kiegészítik, árnyalják a történetet.

Halmai Ferenc beosztásának köszönhetően (a tábor helyettes politikai megbízottjaként közreműködött), olyan részletekről számolhatott be, melyek az előadás gondolatának megszületésébe engednek bepillantást. Ahogy Hajnal Ernő levelénél, itt is engedjük magát a szem- és fültanút beszélni: *A cserepoveci hadifogolytábor magyar hadifoglyainak (mintegy 600 fő) helyettes politikai megbízottjaként már közel egy éve láttam el feladatomat, amikor Halász Imre Dr-ral, a tábor magyar politikai megbízottjával együtt a tábor politikai tisztje, Germanné asszony, őrnagy hivatott bennünket magához. Utalt arra, hogy a táborvezetőség mennyi segítséget nyújtott már eddig is a magyar hadifoglyok kultúracsoportjának megalakítására és fenntartására (énekkar, zenekar, szóló művészek számára felmentés a munka alól, hangszerek, egyéb kellékek biztosítása). A szórakoztatás eléggé öncélú, annak politikai tartalma, nevelő jellege hiányzik. A velünk egy tábor-*

ban levő német hadifoglyok színjátszó csoportja már több haladó német író darabját bemutatta. A magyaroknak nincs haladó írójuk?

A Horthy-korszak nevelésének műveltségi korlátai lehetetlenné tették számunkra, hogy az emigrációban élő írókat (Háy Gyula, Déry Tibor stb.) megismerjük. Így kiterő választ adtunk azzal, hogy utánanéziünk a magyar barakkban, milyen irodalom áll egyáltalán rendelkezésre a magyar hadifoglyok holmijai között. A barakkba visszatérve Hajnal Ernő hadifogolytársunknál ráakadtunk egy kis formátumú, de teljes „Ember tragédiájá”-ra (sic!).

A politikai tisztnek jelentést tettünk arról, hogy találtunk megfelelő haladó és így színpadra vihető magyar darabot. Tartalmát úgy ismertettük, hogy a szerző szinte a történelmi materialista szemléletnek megfelelően hisz az emberi társadalom törvényszerű fejlődésében, azt vallván, hogy az egyik társadalmi berendezést törvényszerűen váltja fel a következő magasabbrendű és fejlettebb. Eképpen (sic!) tekinti át az emberiség fejlődését színről színre és eljut a londoni vásár XI. színjében a kapitalizmus válságához, ahol a sirba bukik. A XII. színről nem beszéltünk. A politikai tiszt hozzájárult a darab bemutatásához. Hivatkoztunk arra, hogy a 11 színhez igen nagy anyagi felkészültség kell. Ha annak előteremtésére a tábor vezetőségétől engedélyt kapunk, színészek, színházi szakemberek rendelkezésre állnak. Ez így is volt.²⁷

Györfly József leveléből a belőle áradó szabadgondolkodás és az élet-szagú, humoros részletek leírása miatt muszáj idézni: Szíves elnézését kérem késői válaszomért. Időközben Münchenben és Sofiában tartózkodtam egy May Károly film előkészítésével kapcsolatban. (...) A következőket közölhetem; filmes nyelven producer-manager-e voltam a »Tragédia« produkciónak. (...) Felejthetetlen emlékem az, hogy a többségben német és német vezetés (belső szervezés) alatt álló táborban a lenézett és őszintén szólva utált kis nációnk egy nyári szombat estén – amikor az északi fehér éjszakák ideje volt – adott valamit a tábor katonáinak. A zajongó előadás kezdetét váró, szakállas, fáradt és mindig éhes katonák egyszer csak elhallgattak; felcsendült az angyalok kara és mikor megszólalt az Úr hangja, az első sorban ülő orosz parancsnokság tisztjei levették sapkájukat és az előttem ülő őrnagy keresztet vetett, odasúgva a mellette ülő tisztnek: »Borzse«. Lelkesen hozzátesszi: Egy ilyen társulattal most világsikereket lehetne elérni; illetve Ha egy ilyen előadást a maga természetességében felújíthatnánk, szlopköve lenne a modern színháznak.²⁸

Sértő Károly Ernőtől, Éva alakítójától korábban már idéztünk egy részletet. Most ő is a közönséggel kapcsolatban, illetve a szerepre készülődés

²⁷ Halmai Ferenc Hajnal Ernőhöz eljuttatott beszámolója. A beszámolót Hajnal Ernő küldte tovább Szabó Józsefnek, valószínűleg 1972 májusában. Lsz.: RMA 141-2016.

²⁸ Györfly József levele Szabó Józsefhez, 1972. június 29., Budapest, Lsz.: RMA 124-2016.

körülményeiről informál bennünket: *A nagy élmény ma is él bennem, amit a mostoha körülmények között eljátszott, de igen jól rendezett előadás, s a két főszereplő, Hajnal Ernő (Lucifer) és Turgonyi Pál (Ádám) játéka adott, nyújtott. S a közönség? A magyar nyelvű előadást lélegzetvisszafojtva hallgatta, a nagyszámú, idegenajkú, soknyelvű emberek sokasága, de az átélés, a kifejezés ereje, a hangok szépsége, dinamikája, a játék hozzásegítette őket a megértéshez. Igen, ma is felidézem magamban az előadást, a lélegzetelárlító csendet a nagy előadóteremben, s a nézőket, kik velünk együtt éltek, gyötrődtek, szenvedtek a tragédiában.*

Emlékszem esténként a barak (sic!) előtt sétálva tanultam Évát Hajnal Ernővel, ki végszavazott, javított, a természetes, szép beszédre tanított, s kibelen tehetséges, igen alapos rendezőt és értékes embert ismertem meg.²⁹

Szabó Józsefnek az akkor már Amerikában élő Tűz Tamás költővel nem sikerült kapcsolatba lépnie. A fáradhatatlan Madách-kutató mégis hozzájutott egy levélhez, melyben Tűz Tamás megemlékezik a különleges Tragédia-előadásról: *Ami az ember tragédiáját (sic!) illeti: Cserepovecen valóban eljátszottuk a Tragédia hat színét. Erről kaptam egy oldal fénymásolatot a Kisalföldből, amely teljes hűséggel elbeszélte a történetet. (...) Én a nagyszámú német hadifogoly hallgatóság számára tolmácsoltam a művet németül. Egyébként az egyik angyal rövid szerepét mondtam el. Az előadást a német zenekar festette alá. Mind az oroszoknak, mind a többi hadifogolynak nagyon tetszett a teljesítményünk. Ez volt úgy hallom a tragédia (sic!) első oroszországi magyarnyelvű (sic!) előadása.³⁰ Mint látható, Tűz Tamás két helyen is ellentmond az előzőekben megismert tényeknek: Hajnal Ernő magyar, valamint nemzetközi társaságból alakult összetételű zenekarra emlékszik, Halmai Ferenc pedig hat helyett tizenegy szín eljátszásának tervéről ír beszámolójában. Miután ezeket az információkat máshol nem lelhetjük fel, ma már szinte lehetetlen igazságot tennünk az állítások között.*

A különvélemény

A visszaemlékezők sorában szándékosan hagytam a végére Dr. Varga László beszámolóját, aki érdekes különvéleményt fogalmaz meg. Korábban is idézett levelében Szabó Józsefnek kifejti: *Nyilatkozataid alapján úgy ítélem meg, hogy a hadifogságban megtartott Madách előadás eseményei körülményeikben és jelentőségükben erősen eltulozva jutottak tudomásodra. Félek, hogy egy nagy Madách kutató indokolt lelkesedésére a tények kiábrándítólag hatnak majd.*

²⁹ Sértő Károly Ernő levele Szabó Józsefhez, 1972. június 15., Pécs, Lsz.: RMA 128-2016.

³⁰ Tűz Tamás Amerikából írt levele dr. Petőcz Miklóshoz (Győr), 1981. szeptember 26., Lsz.: RMA 100-2016.

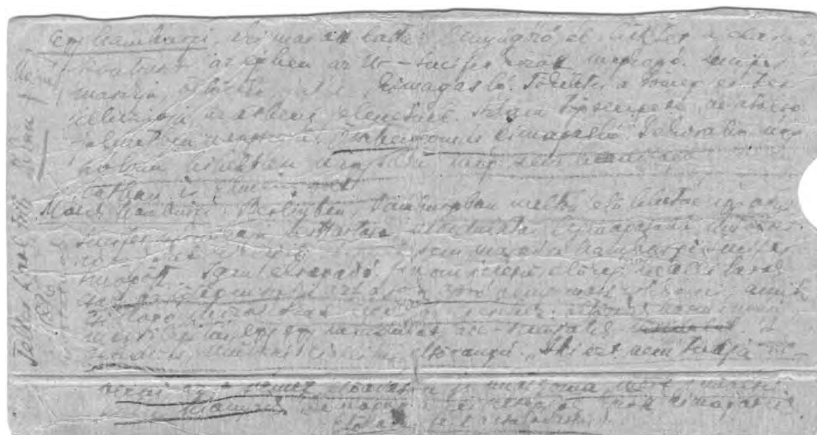
Hasonló véleményt Dr. Halász Imre, sőt Hajnal Ernő is megfogalmaznak, de gondolataikat a szerénység is táplálhatta. Dr. Varga László bővebb nyilatkozata azonban tökéletesen ellentmond a korábban idézett, áhítatos csendről szóló beszámolóknak: *Mivel az előadást megelőző 3-3 perces német és orosz nyelvű ismertetés nem volt elégséges a mű lényegének megvilágításához, az előadás előre haladásával az érdeklődés egyre csökkent. A magyarokon kívül az idegen nyelvű nézőket fárasztotta a hosszú, számukra érthetetlen szöveg. A csökkenő érdeklődést csak a látványosság mérsékelte. (...) Azt is meg kell írnom, hogy később nagy zenekarral, kitűnő énekesekkel Hári János és János vitéz előadásokat tartottunk sok énekkel és zenével, színes (nemzeti színű) zászlók lengetésével. Ezen előadások közönségükre az idegen nyelvű közönségre tekintettel messze meghaladta a Tragédia sikerét, sőt a magyar hadifoglyokat a tábor kedvenceivé tette.*

E tanulmánynak nem lehet célja a vélemények közti feszültség feloldása. Mindenesetre a tényekhez tartozik, hogy Dr. Varga László – aki a darabban Gábor arkangyalt és az egyik „cherub” szerepét is alakította – hosszú levelének más részlete ugyanúgy lelkes és magasztos hangon szól a Tragédia-előadásról. Ennek legjellemzőbb részlete: *Az első szín színpadképe minden elképzelést felülmúlt. Felelősséggel állíthatom, hogy ennél szebbet a mai napig sem láttam, noha több pesti és szegedi előadás nézőterén ültem.* Valóban sajnálhatjuk, hogy nem maradtak fenn vázlatok róla.

Dr. Varga László beszámol egy izgalmas esetről is, mely hiteles rajtot nyújt a kor gondolkodásáról, sőt még a Tragédia megítélésének irodalomtörténeti vonatkozásaihoz is fontos adalékkal szolgálhat: *Pár nap múlva egy beteg barátomat kísértem a kórházbarakba (sic!). A vizsgáloban egy magyar hadifogoly tiszt az előadásról beszélgetett az ügyeletes orvosnővel gyenge német nyelven. A hadifogoly sem ismerte kellően a Tragédiát, de az is lehet, hogy nem tudta magát kellően kifejezni németül. Az orvosnő véleményét azonban megjegyeztem. Ennek lényege az volt, hogy csak az első színt kellett volna előadni, majd az ember sorsát narrátorral elmondani és az utolsó színt ismét előadni. Kétségbe vonta a Tragédia haladó jellegét. Arra hivatkozott, hogy a szocialista társadalom adja meg a választ az emberi lét céljára vonatkozólag, akkor még csak a Szovjetunióban, később azonban az egész világon. Az emberi lét célja nem a küzdés maga – egykor én is ezt tanultam az iskolában – hanem a munkasiker. (...) Úgy vélem, hogy az érdeklődő szovjet közönségnek is ez volt a véleménye, bár erre adatot nem tudtam gyűjteni.*

Színház volt, a legyalódiabb színház...

Turgonyi Pál megfogalmazása szerint *Madách géniusza végül is nagy segítséget nyújtott ahhoz, hogy el tudjuk viselni a hadifogság viszontagságait, nehézségeit, egy-egy pillantás a könnybe mindig új erőt adott az élet továbbcipeléséhez és ahhoz, hogy bizakodva mégis csak várjuk a szabadságot*. A cserepoveci magyar hadifoglyoknak már nem kellett sokáig várniuk erre az előadás után: a Frau German által aláírt igazolásból biztosan tudjuk, hogy legkésőbb 1947 nyarán hazaérkeztek. *Madách: Az ember tragédiája* című drámai költeményét mostoha körülmények között négyszer vitték színre egy 800–900 főt befogadó teremben, mely mindannyiszor zsúfolásig megtelt. Néhány téves híresztelés ellenére a darabot a cserepoveci városi kőszínházban ugyan nem adták elő, de német nézők, kik korábban, a civil életben már látták *Az ember tragédiája* hamburgi bemutatóját, így nyilatkoztak az előadásról: *Ienyűgöző, él, liktet a darab. Kontraszt az égben az Úr-Lucifer között megkapó. Lucifer maszkja, öltözéke, játéka kimagasló. Tökéletes a szöveg és tér illúziója az athéni jelenetnél. Ádám töprengése az utolsó jelenetben nagyszerű. Összbenyomás kimagasló. A dekoráció úgy szólván hihetetlen nagystíliú, nem hadifogoly viszonylatban is. Élmény volt.* (Dr. Senn, ügyvéd)

Gyógyszeres dobozra írt nézői vélemények

Berlinben, Hamburgban méltón lehetne így előadni. Lucifer mimikája, testtartása, mozdulatai legmagasabb művészi igényeket kielégíti. Cseppet sem maradt a hamburgi Lucifer mögött. Igen elragadó, finom ízlésű, élőképszerű beállítások. Csak az idegen tudja azt a sok apró benyomást értékelni, amik csillogó mozaikokat képeznek az egészhez. Öltözékek harmóniá-

ja, megvilágítás, egy-egy mozdulat, arc, szemjáték. A rendezés, művészi kiállítás elsőrangú. Aki ezt nem tudja élvezni, az a német előadáson is unatkozna, mert művészi érzéke hiányzik. Demagóg a kis szereplők közt kimagaslik. (Felter Karl Fritz, hivatalnok)³¹

Kétségtelen, hogy az otthonuktól elszakított, sorsuk felől bizonytalanságban élő foglyok 1946 nyarán, Cserepovec mellett olyan színházat csináltak, mely Örkény István hasonló élményből fakadó szavait idézi: *Színház volt, a legvalódibb színház, amit életemben láttam.*³²

Bibliográfia

- Honvágy ellen Madách. In: *Pesti Műsor*, 1976. május 16.
Különleges díszletterv. In: *Hétfői Hírek*, 1976. április 26.
Maróti Zsuzsa: A sisak konzervdobozból, a paróka kukoricahajból készült... In: *Dolgozók Lapja*, 1976. október 19.
Mácsai Pál: *Azt meséld el, Pista!* <https://www.youtube.com/watch?v=OvIVoF7wrX8>
Madách, magyarul – az Északi tenger partján. In: *Képes Hét*, 1947. január 25.
Sáfrán Györgyi: Az ember tragédiája – fogolytáborban. In: *Élet és Irodalom*, 1973. február 3.
Szabó József: Rendhagyó színház. Madách Cserepovecben. In: *Kisalföld*, 1976. június 26.

³¹ A feljegyzéseket egy gyógyszeres doboz belsejére Dr. Takács László katonaeorvos készítette.

³² *Azt meséld el, Pista!* (Mácsai Pál): <https://www.youtube.com/watch?v=OvIVoF7wrX8>.